https://jrl.ui.ac.ir/?lang=en

**Journal of Research in Linguistics**
E-ISSN: 2322-3413
18(3), 59-80
Received: 29.12.2025 Accepted: 24.06.2026

**Research Paper**

# Enclitic Compound Verbs in Persian: A Morphological and Typological Approach

**Behrooz Mahmoodi-Bakhtiari**
Associate professor, Department of Performing Arts, University of Tehran, Tehran, Iran
mbakhtiari@ut.ac.ir

**Raheleh Kalantari Darunkola***
Assistant professor of English Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Aahvaz, Ahvaz, Iran
r.kalantari@scu.ac.ir

**Abstract**
The present study adopts a descriptive–analytical method and a morphological–typological perspective to examine these verbs. The central question addressed in this research is: given the distinct characteristics of Persian light verb constructions, how do they behave in terms of morphological and typological properties? To answer this question, examples of these verbs were first identified and analyzed in both prose and poetry, followed by a review of various linguistic and grammatical viewpoints concerning them. Finally, their morphological and typological features—such as the presence of present and past forms, positive and negative forms, initial and final structures—were investigated. The findings of the study indicate that these verbs are present both in Standard Persian and in dialectal varieties, though their number is limited. The verbal components of these constructions are also restricted, with šodan "to become," gereftan "to take," and budan "to be" being the most frequent. One of the most significant results is that approximately 85% of Persian light verb constructions exhibit similar semantic behavior and are typologically homogeneous. For instance, sensory verbs such as sard… budan "to be cold," garm… budan "to be warm," gorsneh… budan "to be hungry," and tashneh… budan "to be thirsty" show identical structural and aspectual patterns, possessing both initial and final forms.

**Keywords:** Enclitic Compound Verbs, Typology, Impersonal Verbs, Stative Verbs, Inchoative Verbs.

## Introduction

Compound verbs constitute one of the most salient structural features of the Persian verbal system and have long attracted scholarly attention within the field of linguistics. Unlike simple verbs, which convey meaning through a single lexical unit, compound verbs consist of a non-verbal element—such as a noun, adjective, or prepositional phrase—combined with a light verb that carries the primary inflectional morphology. This structural configuration endows the Persian verbal system with considerable expressive flexibility, allowing for the encoding of a wide range of actions, states, and processes through a relatively limited set of verbal stems.

Within the broader class of Persian compound verbs, a particular subgroup exhibits a distinctive configuration, in which part of the semantic content is realized through a clitic-like element that attaches to a light verb. In the present study, these constructions are referred to as *enclitic compound verbs*. Owing to their specific morphological and semantic properties, a systematic investigation of these verbs can contribute significantly to a clearer understanding of the Persian verbal system and its typological organization. These constructions are particularly noteworthy because they blur the conventional boundaries between lexical compounding and cliticization, raising important questions regarding their morphological status and syntactic behavior.

In contemporary Persian usage, numerous physical, psychological, and sensory states are expressed through such constructions. Everyday expressions, such as *sard budan* ("to be cold"), *garm shodan* ("to become warm"), *gorosne budan* ("to be hungry"), and *teshne budan* ("to be thirsty"), exemplify this verbal pattern, in which a descriptive or nominal element combines with a light verb. These forms are highly frequent in both spoken and written registers; yet, they have not been subjected to thorough morphological and typological scrutiny. Despite their pervasiveness, questions persist concerning their morphological behavior, the range of light verbs

*Corresponding author

2322-3413 © University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

with which they can co-occur, and the extent to which they conform to consistent typological patterns across different semantic domains.

Although Persian compound verbs have been examined from various theoretical perspectives—including generative syntax, cognitive linguistics, and lexical semantics—the specific subgroup of enclitic compound verbs remains relatively understudied. Existing research has often treated them as marginal or exceptional cases, subsuming them under broader discussions of compound verb formation without addressing their unique structural and semantic characteristics. In particular, there is a notable lack of systematic studies that investigate these constructions from a combined morphological and typological standpoint, examining whether they exhibit regular patterns that would justify their classification as a coherent category within the Persian verbal system.

The present study aimed to address this gap by investigating the morphological–typological behavior of enclitic compound verbs in everyday Persian. More specifically, it sought to identify the light verbs that most frequently participate in the formation of these constructions and analyze their key morphological properties, including the ability to distinguish tense (present vs. past), the capacity to occur in both affirmative and negative polarity contexts, and the presence of stative and inchoative structures. By examining these features across a broad corpus of lexical data, the study endeavored to determine whether enclitic compound verbs display consistent structural patterns and to what extent they can be considered a typologically coherent category within Persian.

The findings of this research are expected to contribute to the broader literature on Persian linguistics by providing empirical evidence on a frequent but underexplored class of verbal constructions. Furthermore, the study may offer insights into the typological characteristics of Persian as a verb-framed or satellite-framed language, particularly with regard to how states and state changes are lexically and morphologically encoded. Ultimately, a deeper understanding of enclitic compound verbs can enrich theoretical models of compounding, cliticization, and light verb constructions in Persian and potentially in other languages that exhibit similar structural features.

## Materials & Methods

This study employed a descriptive–analytical methodology situated within the framework of linguistic description. Data were collected through a library-based approach, drawing on several authoritative Persian lexicographical sources. The corpus comprised lexical entries and illustrative examples extracted from major Persian dictionaries that documented both standard and colloquial vocabulary.

The principal sources consulted include *Farhang-e Sokhan* by Hasan Anvari (2004/1383), *Farhang-e Estelahat-e Amiyaneh* by Abolhasan Najafi (1999/1378), and *Farhang-e Loghat-e Amiyaneh* by Mohammad Ali Jamalzadeh (1962/1341). From these dictionaries, all verbal constructions conforming to the structural pattern of enclitic compound verbs were identified and compiled for analysis.

Following data collection, the extracted verbs were categorized and examined according to several morphological criteria. These criteria encompassed the availability of present and past tense forms, the capacity to occur in both affirmative and negative constructions, the ability to form inchoative structures denoting the onset of a state, and the presence of stative structures indicating a stable condition. In addition, the types of light verbs participating in the formation of these constructions were identified and analyzed. On the basis of this examination, recurring structural patterns among the verbs were identified and subsequently evaluated from a typological perspective in order to assess the degree of structural consistency within this category of Persian verbs.

## Discussion of Results & Conclusion

The results of the analysis indicated that enclitic compound verbs in Persian exhibit relatively consistent morphological and typological patterns. One of the most significant findings was that these constructions are predominantly formed with a limited set of light verbs. Among these, *shodan* (“to become”), *gereftan* (“to take”), and *budan* (“to be”) appeared most frequently and played a central role in the formation of such verbs. This observation suggested that the Persian verbal system relies on a small number of highly productive light verbs in the formation of compound verbal expressions.

From a morphological standpoint, many of these verbs could occur across multiple tense forms and appear in both present and past constructions. They were also capable of manifesting in affirmative and negative contexts, reflecting a considerable degree of grammatical flexibility within the Persian language. Nevertheless, some verbs tended to occur more frequently in particular semantic environments or structural configurations, indicating subtle distributional constraints.

Another important finding pertained to the semantic behavior of these constructions. The analysis demonstrated that approximately 85% of the examined enclitic compound verbs shared similar semantic patterns and displayed a relatively uniform typological structure. This semantic consistency was particularly evident in verbs that expressed physical or sensory states experienced by human subjects. For instance, constructions like as *sard budan* (“to be cold”), *garm budan* (“to be warm”), *gorosne budan* (“to be hungry”), and *teshne budan* (“to be thirsty”) exhibited notable similarities in both syntactic structure and semantic function, underscoring the systematic nature of this verbal category.

These verbs typically occurred in two aspectual configurations: stative and inchoative. In stative constructions, the verb denoted a stable condition or enduring state as in *gorosne budan* (“to be hungry”). In contrast, inchoative constructions expressed the onset or emergence of a state as in *gorosne shodan* (“to become hungry”). The coexistence of both structures among a substantial portion of the analyzed verbs indicated that Persian systematically encoded a distinction between a state and the initiation of that state through such compound formations.

Overall, the findings suggested that enclitic compound verbs constitute a systematic and productive component of the Persian verbal system. They are generally formed with a restricted set of light verbs, occur within clearly identifiable semantic domains, and frequently exhibit both stative and inchoative structures. These characteristics support the view that such verbs represent a coherent typological category within Persian and that their investigation contributes to a deeper understanding of the morphological and syntactic organization of this language.

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

نشریه پژوهش‌های زبان‌شناسی
سال هجدهم، شماره سوم، شماره ترتیبی ۳۶، ۱۴۰۵، ص ۵۹-۸۰
تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۱۰/۰۸ تاریخ اصلاحات: ۱۴۰۵/۰۱/۲۸ تاریخ پذیرش ۱۴۰۵/۰۴/۰۳

مقاله پژوهشی

# توزیع افعال مرکب پی‌بستی در زبان فارسی: نگرشی صرفی-رده‌شناختی

**بهروز محمودی بختیاری** *
**راحله کلانتری درونکلا** **

**چکیده**

پژوهش حاضر با روشی توصیفی - تحلیلی و نگاهی صرفی - رده‌شناختی به بررسی افعال مرکب پی‌بستی می‌پردازد. آنچه که به‌عنوان سؤال در این پژوهش مطرح است این است که باتوجه‌به ویژگی‌های خاص افعال مرکب پی‌بستی، این افعال در زبان خودکار روزمرهٔ فارسی از لحاظ ویژگی‌های صرفی - رده‌شناختی چه رفتاری نشان می‌دهند. برای پاسخگویی به این مسئله، ابتدا نظرات مختلف زبان‌شناسان و دستوریان دربارهٔ آن‌ها بررسی شده و در نهایت ویژگی‌های صرفی - رده‌شناختی آن‌ها بر اساس ویژگی‌های وجود صورت مضارع، ماضی، مثبت و منفی، شکل آغازی و ایستایی مطالعه شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که این افعال در سطح فارسی با همکردهای فعلی محدودی شکل می‌گیرند که پربسامدترینشان به ترتیب فعل‌های *شدن*، *گرفتن* و *بودن* هستند. یکی از مهم‌ترین نتایج به‌دست‌آمده این است که حدود ۸۵٪ افعال مرکب پی‌بستی رفتارهای معنایی یکسانی دارند و به لحاظ رده‌شناختی هماهنگ و یکنواخت هستند. به‌عنوان مثال، افعال حسی مانند *سرد... بودن*، *گرم... بودن*، *گرسنه... بودن*، *تشنه... بودن* ساختار و وجوه یکسان دارند، و هم دارای شکل آغازین و هم شکل ایستایی هستند.

**کلیدواژه‌ها:** افعال مرکب پی‌بستی، رده‌شناسی، افعال تک‌شخصه، افعال ایستا، افعال آغازی

* دانشیار گروه هنرهای نمایشی، دانشگاه تهران، تهران، ایران mbakhtiari@ut.ac.ir
** استادیار گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول) r.kalantari@scu.ac.ir

2322-3413 © University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

## ۱. مقدمه

در دستور زبان فارسی گره‌های ناگشوده‌ای وجود دارند که پژوهندگان زبان فارسی را (هم در توصیف مفاهیم و هم در آموزش دستور زبان) دچار سردرگمی و لغزش می‌کنند. یکی از این موارد، افعال مرکب پی‌بستی هستند که عدم مطابقهٔ فعل و فاعل در آنها بارز است و ناتل خانلری (۱۳۶۵) آن‌ها را «ساخت‌های ناگذر» می‌نامد. این افعال در منابع و متون دستوری و آموزشی با عنوان‌های «افعال مرکب بی شخص» (صادقی و ارژنگ، ۱۳۵۸)، «افعال غیرشخصی» (Ghomeshi, 1996)، «فعل‌های لازم یک شخصه» (احمدی گیوی، ۱۳۸۰) و «افعال مرکب تک‌شخصه» (جعفری، ۱۳۹۲) هم معرفی شده‌اند؛ و تنوع نام این دسته از افعال خود می‌تواند نشانگر تنوع آرای مطرح در این حوزه باشد. با این وجود، بررسی متون و تحقیقات پیشین نشان می‌دهد که اکثر دستوریان با قرار دادن این افعال در گروه افعال مرکب اتفاق‌نظر داشته‌اند. البته در اکثر پژوهش‌های پیشین این دسته از افعال به‌تنهایی مورد بررسی قرار نگرفته‌اند؛ بلکه در راستای بررسی سایر افعال این فعل‌ها در گروه مرکب قرار داده شده‌اند. یکی از ویژگی‌های اصلی که برای این دسته از افعال در نظر گرفته‌اند، ناگذرا بودن یا لازم بودن آن‌ها است.

تنوع در نظریات گوناگون برای توصیف این ساخت‌ها در زبان فارسی و تقسیم‌بندی آن‌ها در گروه‌های مختلف از یک سو اهمیت این موضوع برای انجام پژوهش بیشتر در این زمینه را نشان می‌دهد و از سوی دیگر جایگاه این ساختار را در حوزهٔ آموزش زبان فارسی تبیین می‌نماید. از بررسی‌های انجام شده در متون گذشته چنین برمی‌آید که این دسته از افعال به‌تنهایی با رویکردی رده‌شناختی – صرفی مورد بررسی و تقسیم‌بندی قرار نگرفته‌اند، لذا پژوهش حاضر این ساخت‌ها را معرفی می‌کند و با نگاهی صرفی – رده‌شناختی ویژگی‌های فعل‌های مرکب پی‌بستی را تبیین می‌کند. به منظور انجام این کار، ابتدا سه مورد اصلی را بررسی می‌کنیم: نخست، مسبوق به سابقه بودن چنین ساخت‌هایی در زبان فارسی؛ دوم نحوهٔ ضبط چنین ساخت‌هایی در فرهنگ‌ها؛ و سوم، نقش ضمیر متصل الحاق شده به اسم. در این پژوهش ابتدا سه نکتهٔ فوق‌الذکر مورد بررسی قرار می‌گیرد و آرای و نظریات دستوریان جهت تبیین ساختار این افعال و نحوهٔ درج این افعال در فرهنگ‌ها مطرح می‌شود، سپس بر اساس ساختار تبیین شده به همکردهای فعلی این ساخت‌ها پرداخته می‌شود و باتوجه‌به رفتارهای ساختاری این افعال، بررسی رده‌شناختی آن‌ها صورت می‌گیرد و در نهایت دسته‌بندی رده‌شناختی آن‌ها ارائه می‌شود.

## ۲. افعال مرکب پی‌بستی: تعریف و طرح مسئله

در این مقاله، مراد از «افعال مرکب پی‌بستی» ساخت‌هایی به‌صورت «اسم + ضمیر متصل + فعل سوم‌شخص مفرد» است؛ مانند گرمم است، حسودی‌اش شد و خوابمان می‌آید. برخلاف باور عمومی که چنین ساخت‌هایی را متعلق به فارسی معاصر و عمدتا گونهٔ گفتاری آن می‌دانند، شواهد متعددی را می‌توان در متون نثر و نظم فارسی کلاسیک یافت که از چنین سازه‌هایی استفاده کرده‌اند. مثلا در تذکره الاولیاء (ذکر حسین بن منصور) آمده است: گفت آن که آنها نمی دانند معذورند. از او سختم می‌آید که می‌داند نمی‌باید انداخت (عطار، ق ۶). و سعدی (ق ۷) گفته:

خبرت هست که بی روی تو آرامم نیست؟ طاقت بار فراق این همه ایامم نیست؟

البته بررسی شواهد کلاسیک این ساخت‌ها بحثی خارج از اهداف مقالهٔ حاضر است و علاقمندان برای مشاهدهٔ مجموعه‌ای مفصل از نمونه‌های ادبی این ساخت‌ها می‌توانند به ناتل خانلری (۱۳۶۵: ۳۲۰) و احمدی گیوی (۱۳۸۰: ۱۹۸–۱۸۹) رجوع کنند تا با وسعت کاربرد و تنوع ساختار چنین افعالی بهتر آشنا شوند. اکنون این پرسش مطرح می‌شود که با توجه به چنین داده‌هایی، صورت مصدری این افعال چگونه است، و شیوهٔ ثبت آنها در فرهنگ‌های واژگان زبان فارسی از چه روشی پیروی می‌کند.

احمدی گیوی و انوری (۱۳۷۸) صورت مصدری این افعال را به شکل خوش آمدن، حیف آمدن (در خوشم آمد، حیفم آمد) سرد بودن، گرم بودن (در سردم است، گرمم بود)؛ غصه شدن (در غصه‌ام شد)، خنده گرفتن (در خنده‌ام گرفت)؛ خواب بردن (در خوابم برد) و خشک زدن (در خشکم زد) ثبت کرده‌اند. احمدی گیوی (۱۳۸۰: ۱۲۰۰) رویکرد خود را تغییر داده و مصدر این فعل‌ها را به‌صورت گسسته ذکر کرده است و نمونه‌های آن را به شکل خوش ... آمدن، حیف ... آمدن، سرد ... بودن، گرم ... بودن، تشنه ... بودن، غصه ... شدن، خنده ...گرفتن، درد ...گرفتن، خواب... بردن، و خشک... زدن آورده است.

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

بررسی فرهنگ‌های فارسی عامیانه هم نشان می‌دهد که فرهنگ‌نویسان در ثبت این گونه ساخت‌ها ناچار به استفاده از روش‌های خود شده‌اند. مثلا جمالزاده (۱۳۴۱) و نجفی (۱۳۷۸) که شناخته‌شده‌ترین فرهنگ‌های فارسی عامیانه را نوشته‌اند، از ضمیر سوم‌شخص مفرد در مداخل خود استفاده کرده‌اند. مثلا مداخل زیر در جمالزاده (۱۳۴۱) همگی با ضمیر سوم‌شخص آمده‌اند و شماره‌های داخل پرانتزها، شمارهٔ صفحات آن مداخل هستند:

اقش گرفتن (۷)، اولش شـدن (۱۰)، بازیش را درآوردن (۱۳)، به خرجش نرفتن (۱۵)، بدش آمدن (۱۶)، بش برخوردن (۱۹)، به یادش آوردن (۲۴)، پایش افتادن (۳۸)، پیداش شدن (۴۶)، تقش را درآوردن (۵۴)، تلنگش دررفتن (۵۷)، تنگش گرفتن (۵۸)، جرش گرفته (۶۷)، جوشش گرفتن (۷۴)، چرتش بردن (۸۳)، چمش را به دست آوردن (۹۰)، چندشش شدن (۹۱)، چیزیش شدن (۹۵)، حالش آوردن (۹۷)، حرصش گرفتن (۹۸)، خشکش زدن (۱۱۴)، خوشش آمدن (۱۱۸)، خون خونش را خوردن (۱۱۹)، دسته‌اش را در کردن (۱۳۴)، دَمَش را دیدن (۱۴۶)، دُمَش را گرفتن (۱۴۶)، دنگش گرفتن (۱۵۰)، ذقش نشستن (۱۵۹)، رویش شدن (۱۷۳)، رویش نیامدن (۱۷۳)، ریقش درآمدن (۱۷۵)، ریقش را درآوردن (۱۷۵)، زرت کسی قمصور شد (۱۸۰)، زیرش زدن (۱۹۳)، سردیش شدن/ کردن (۲۰۵)، سرش شدن (۲۰۸)، سرماسرماش شدن (۲۱۱)، سرماش شدن (۲۱۲)، شکش ورداشتن (۲۵۰)، شیخی را دمش دادن (۲۶۵)، ضربش را گرفتن (۲۶۹)، طولش دادن (۲۷۳)، عارش شدن (۲۷۵)، عقش گرفتن (۲۷۸)، عنش درآمدن (۲۸۱)، قیش گرفتن (۳۱۲)، کارش را دیدن (۳۱۴)، کارش را ساختن (۳۱۴)، کارش گرفتن (۳۱۴)، کبکش خروس خواندن (۳۱۸)، کفش را زدن (۳۲۶)، گرماگرماش شـدن (۳۵۱)، گرمیش شـدن/ کردن (۳۵۱)، گریه‌اش گرفتن (۳۶۱)، گهش گرفتن (۳۶۱)، لبش را تو گذاشتن (۳۶۹)، لجش گرفتن (۳۷۱)، لفتش دادن (۳۷۴)، ماتش بردن/ زدن (۳۸۶)، نقشش آوردن/ گرفتن (۴۲۷)، ولش دادن/ کردن (۴۴۲)، یادش آمدن/ آوردن/ رفتن (۴۶۰)، یک چیزیش شدن (۴۶۹). بدیهی است که برخی از این مداخل اصولا فعل مرکب پی‌بستی نیستند و باید در حوزهٔ اصطلاحات مطالعه شوند (مانند کبکش خروس خواندن، دَمَش را دیدن و لفتش دادن)؛ که این خود نشان می‌دهد که تکلیف فرهنگ‌نگار با این سازه‌ها معلوم نبوده است.

از سوی دیگر، نجفی (۱۳۷۸) در مقدمهٔ فرهنگ خود به هنگام صحبت پیرامون ضمیر -ش، به مشکلات ضبط فرهنگی آن اشاره می‌کند و مثال‌هایی می‌زند که نمونهٔ دومش موضوع بحث ماست. از نظر او:

این ضـمیر که به ضـمیر شـخصـی متصـل معروف اسـت و در بعضـی از کتب دسـتور زبان آن را ضـمیر ملکی نیز نامیده‌اند، در جمله کاربردهای مختلف دارد و تغییراتی می‌پذیرد که برای فرهنگ نویسـان موجب دشـواری شـده اسـت، زیرا غالبا می‌مانند این خبر را با چه عبارتی ضبط کنند و در مدخل ها بیاورند. این کاربردهای مختلف را می‌توان در جمله های زیر نشان داد: شورش را در آورد، خوابش برد...

او در نهایت نتیجه می‌گیرد که باید صورت این مدخل‌ها برای حالت مصدری به صورت شورش را در آوردن، خوابش بردن و امثال آن باشد (نجفی، ۱۳۷۸:۲۲).

## ۳. مروری بر آرای چندتن از دستوریان در باب افعال مرکب‌پی‌بستی

در بررسی آراء دستوریان در مورد ساخت‌های مورد مطالعهٔ این مقاله، نخستین چیزی که جلب توجه می‌کند، تنوع نام‌هایی است که این افراد برای این ساخت‌ها انتخاب کرده‌اند. به عنوان مثال، صادقی و ارژنگ (۱۳۵۸) فرشیدورد (۱۳۸۴) و وحیدیان کامیار و عمرانی (۱۳۹۲) از آن‌ها به عنوان «جمله های چهار جزئی» نام برده‌اند. شفایی (۱۳۶۲) این ساخت‌ها را «افعال بی‌شخص» خوانده است. ناتل خانلری (۱۳۶۵) از «ساخت‌های ناگذر» نام برده است، وحیدیان کامیار (۱۳۸۲) از «فعل‌های یک شناسه» و احمدی و انوری (۱۳۷۸) از «فعل های لازم یک شخصه» استفاده کرده‌اند.

فرشیدورد (۱۳۴۸: ۱۱۸-۱۱۷)، این گونه ساخت‌ها را در درون ساختار فعل مرکب مطالعه کرده و آن‌ها را به ساختار جمله‌ای اسنادی مرتبط می‌داند. از نظر او، در زبان محاوره چند فعل مرکب وجود دارد که به جای شـناسـه، ضـمیر پیوسـتهٔ غیر فاعلی به جزء غیر فعلی آنها ملحق می‌شـود، مانند من بدم می‌آید، من خوشـم می‌آید و من لجم می‌گیرد. از نظر او، در چنین جمله هایی «من» یا مانند آن را می توان

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

مسندالیه وکل جمله را مسند در نظر گرفت، مانند: خوشم می‌آید و لجم می‌گیرد. تفاوت خوشم می‌آید و بدم می‌آید با ساختارهایی چون لجم می‌گیرد و دلم می‌خواهد در این است که در فعل‌های دستهٔ نخست، می‌آید مسندالیه ندارد، ولی در فعل‌های گروه دوم، فعل‌های می‌گیرد و می‌خواهد مسندالیه دارند و مسندالیه آنها به ترتیب کلمات لج و دل هستند. به نظر نگارندگان این سطور، چنین دیدگاهی نمی‌تواند دقیق باشد؛ زیرا در دستور سنتی، مسندالیه به عنصری اطلاق می‌شود که با فعل ربطی مطابقه دارد وحالتی به آن نسبت داده می‌شود؛ در در چنین ساختارهایی با فعل ربطی مواجه نیستیم. فرشیدورد (۱۳۵۱) در مقالهٔ دیگری این گونه ساختارها را فعل مرکب می‌داند و می‌گوید:

فاصله افتادن ضمایر بین بعضی فعل های مرکب لازم است یعنی این گونه ترکیب ها بدون ضمیر پسوندی بوجود نمی‌آید و از این قبیل‌اند: یادم آمد/ دردم آمد، بدش می‌آید، خوشم آمد، سردش شد، گرمم است، خنده‌اش گرفت، بهتش زد، لجم گرفت. بین اجزا بعضی از این گونه فعل ها علاوه بر ضمیر پسوندی ممکن است کلمات دیگری نیز بیاید، مانند من خوشم از او نمی‌آید (ص ۲۰۳)

از سوی دیگر، صادقی (۱۳۵۸: ۱۷-۱۵) براین عقیده است که این افعال، نوعی جملهٔ فاقد نهاد هستند و به همین دلیل آن‌ها را «جملات غیر شخصی» می‌نامد و الگوی «اسم/ صفت+ ضمیر متصل+ فعل+ شناسه» را برایشان پیشنهاد می‌کند و معتقد است که هیچ یک از این عناصر قابل حذف نیستند. او تعداد این ساخت‌ها را در زبان فارسی محدود می‌داند و آنها را به دوگروه تقسیم می‌کند: گروهی که ضمیر متصل آن‌ها را می‌توان حذف کرد مانند: سردم است که به صورت سرد است هم استفاده می‌شود؛ و گروهی که ضمیر متصل آن‌ها را نمی‌توان حذف کرد، مثل ماتم برد. صادقی تعداد افعال کمکی شرکت کننده در این نوع ساخت ها را محدود به افعال گرفتن، بودن، آمدن، شدن، بردن و زدن می‌داند. او این ساخت‌ها را فعل نمی‌داند؛ بلکه آن‌ها را جملاتی در نظر می‌گیرد که فاقد نهاد هستند.[1] نگاه صادقی به این دسته از افعال از حیث رده‌شناختی زبان فارسی نیز حائز اهمیت است، زیرا صادقی افعال کمکی شرکت کننده در این نوع ساخت‌ها را به‌صورت مجموعه‌ای محدود آورده است.

در نگاهی دیگر، شفایی (۱۳۶۲) این ساختارها را نوعی از «جملات بی‌شخص اصیل فارسی» می‌داند که حاوی سه عنصر اساسی هستند: برخی افعال مشخص فارسی از قبیل آمدن، گرفتن و شدن؛ بعضی اسامی مشخص از قبیل حیف، بد، خوش، خواب، مات، لج، حرص، خنده، چندش، سرد، گرم؛ و یک ضمیر متصل مفعولی (آنکلیتیک)[2] در دنبال اسامی بالا می آید. او (شفایی ۱۳۶۲)، نهاد این جملات را «مخفی» می‌داند؛ اما معتقد است که درجهٔ اختفای نهاد در این ساخت‌ها کمتر از دیگر جملات بی‌شخص فارسی است. از نظر او در دیگر جملات بی‌شخص فارسی، جابه‌جایی کلمات و ضعیف شدن معنای لغوی و تقویت نقش وجه دهنده، باعث اختفای نهاد می‌شد و حال آنکه در این‌جا آنکلیتیک به‌عنوان مفعول (صریح یا غیر صریح) می‌آید و نیز در معنای کلاسیک برخی افعال، نقش عمده‌ای در پیدایش ترکیب‌های استوار و پایدار دارد. در این جملات به سهولت می‌توان فهمید که اسم مقدم بر آنکلیتیک، چیزی جز نهاد جمله نیست. البته گزاره‌های تمامی این جملات ، سوم شخص مفرد است و این امر کاملا طبیعی و عادی است؛ زیرا باید با همان اسامی مفرد مطابقت داشته باشد. او سپس برای اثبات آن‌که چرا فعل این ساختارها صورت سوم شخص مفرد دارد، هر یک از نمونه های خود را به گونه‌ای بازنویسی می‌کند که چنین مطابقه‌ای، منطقی جلوه کند:

حیفش آمد= حیف به او آمد/ ماتم برد = مات مرا برد/ خوابمان می‌برد = خواب ما را می‌برد/ حرصم گرفت = حرص مرا احاطه کرد/ لجت گرفت = لج بر تو مستولی شد/ خنده مان گرفت = خنده بر ما مستولی شد/ سردم شد = مرا سرد شد، یا سرد بسوی من آمد/ گرممان شد = ما را گرم شد/ چندشم شد = چندش بر من عارض شد (شفایی،۱۳۶۲، ۱۷۶-۱۷۷).

شفایی (۱۳۶۲:۶۰) دلیل وجود ضمایر مفعولی در این ساختارها را «برجسته کردن ترکیب» عنوان می‌کند و معتقد است که نهادهای غیر واقعی این جملات همان چیزهایی است که در دستور زبان سنتی در جملات ذووجهین و ذاوجهین نامیده می‌شوند. او در تایید این حرف،

---

[1] از این حیث نگاهی کاملا متفاوت با زبان‌شناسانی مانند ناتل خانلری و راسخ مهند دارند اما نقطه ی اشتراکی که می‌توان در نظرات متفاوت دید ناگذر بودن این دسته از افعال بوده است.

[2] enclitic

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

مثال‌های اسب قیمتش گران است یا من سرم درد می‌کند را ذکر می‌کند که به ترتیب به معنای قیمت اسب گران است و سر من درد می‌کند هستند. تامل در این استدلال نشان می‌دهد که شفایی به کلی از مقوله ساخت‌های ناگذر منحرف شده است و در توجیه خود، از فرایند مبتداساز ضمیرگذار [1] مثال می‌آورد، که ربطی به بحث ساخت‌های ناگذر ندارد.

ناتل خانلری (۱۳۶۵: ۱۸۱-۱۷۶) در مبحث ساختمان فعل، افعال را به پنج دسته بسیط، پیشوندی، مرکب، عبارت‌های فعلی و ناگذرا تقسیم می‌کند و در توصیف افعال ناگذر چنین می‌آورد: که این دسته از افعال «به ظاهر گذرا (متعدی) هستند یعنی مفعول می‌پذیرند اما مفعول ظاهرا در معنی فاعل است». ناتل خانلری (۱۳۶۵: ۱۸۱-۱۷۶ )، ویژگی‌های ذیل را برای این دسته از افعال برمی‌شمارد؛ اول اینکه این افعال شناسه ندارند، دوم اینکه دارای ضمیر مفعولی پیوسته یا جدایی هستند که به جای شناسه به‌کار می‌روند که از نظر دستوری مفعول هستند و از جنبهٔ منطقی جانشین نهاد یا فاعل جمله‌اند و همواره یکی از حالات انفعالی را بیان می‌کنند. ناتل خانلری (۱۳۶۵:۳۲۰) علاوه بر کلمه «ناگذر» از اصطلاح «فعل لازم یک شخصه» هم استفاده کرده است و فعل را در این ساختار فعلی می‌داند که به صورت لازم (ناگذر) است و فقط از لحاظ ساخت به صورت سوم شخص مفرد به‌کار می‌رود و به‌جای شناسه، ضمیر شخصی متصل می‌گیرد. این افعال غالبا در بیان احساس به کار می‌روند؛ مانند: خوشش آمد، سردم شد، سختش است، لجشان گرفت، گرمتان شد. او همچنین اضافه می‌کند که «ممکن است در جمله‌ها یی که فعل احساسی دارد به‌جای ضمیر شخصی متصل اسم یا ضمیر شخصی منفصل به‌کار رود، در اینجا صورت بین فعل و اسم یا ضمیر منفصل حرف اضافهٔ را می‌آید که به آن حرف «رای فعل بیان حال» می‌گویند .

ناتل خانلری شش همکرد فعلی برای این دسته افعال برشمرده، که عبارتند از: آمدن، بردن، بودن، زدن، شدن و گرفتن. بنا بر نظر وی این شش هم‌کرد فعلی در ساخت این نوع افعال همواره شرکت داشته و صورت‌های مختلفی را می‌سازند.

از سوی دیگر، از نظر شریعت (۱۳۷۱: ۱۳۰)، «باید این افعال را افعال مرکبی دانست که به جای ضمیر فاعلی، شناسهٔ فعل هست که باید در آخر فعل بیاید، ضمایر مفعولی متصل هم بعد از قسمت اول آن افعال می‌آید.» در رویکردی جداگانه، احمدی گیوی و انوری (۱۳۷۸: ۲۹-۲۸) این ساخت‌ها را «فعل‌های لازم (ناگذر) یک‌شخصه» نامیده‌اند و در توصیف آن‌ها می‌گویند: «مراد از این اصطلاح فعل‌هایی است که به صورت لازم (ناگذر) و فقط به‌صورت سوم شخص مفرد به کار می‌روند و به‌جای شناسه، ضمیر مفعولی متصل، شخص فعل را نشان می‌دهد.» در اثر دیگری احمدی گیوی و انوری ( ۱۳۷۸: ۱۲۰۰) تعریف آنها از فعل‌های لازم یک‌شخصه» چنین است:

فعل لازم یک شخصه، فعلی است که نمی‌تواند مفعول داشته باشد و فقط به صورت سوم شخص به کار می‌رود به جای شناسه، ضمیر متصل مفعولی و اضافی م، ت، ش ، مان، تان، شان، شخص فعل را نشان می‌دهد، مانند خوش آمدن (خوشش آمدن) که به این صورت صرف می‌شود: خوشم آمد، خوشت آمد، خوشش آمد، خوشمان آمد، خوشتان آمد، خوششان آمد.

مجموعه‌ای مفصل از نمونه‌های افعال لازم یک‌شخصه را می‌توان در احمدی گیوی (۱۳۸۰) دید. او (۱۱۸۹-۱۱۹۸:۱۳۸۰) ضمن ارائهٔ شواهد متعدد از انواع این ساخت‌ها این افعال را در گروه افعال ناگذر دسته بندی می‌کند. از نظر او «فعل ناگذر یک شخصه» به فعل هایی گفته می‌شود که معمولا تنها از ساخت سوم شخص مفرد فعل ناگذر لازم ساخته می‌شود و در آن، شخص فعل را به جای شناسه، پیوستهٔ اضافی که به آخر عنصر غیر فعلی افزوده می‌شود، نشان می‌دهد. ابهام در ساختار چنین افعالی به حدی است که ارژنگ (۱۳۷۲) تصریح می‌کند که نمی‌توان توضیح روشنی دربارهٔ ساختار و نقش دستوری کلمات آن داد. هر گونه تعبیری در ساختارآن‌ها و جا به جایی کلمات آن موجب از هم پاشیده شدن و بی معنی شدن آن می‌شود.

وحیدیان کامیار و عمرانی (۱۳۹۲) نیز به این ساختارها پرداخته‌اند و آن‌ها را «جمله‌های غیرشخصی چهار جزئی» نامیده‌اند که فعل آن‌ها یک شخصه است. آن‌ها برای این گونه ساخت‌ها، شش ویژگی معرفی می‌کنند.

۱- گروه اسمی ابتدای جمله نهاد جدا از فعل است و می‌شود آن را با قرینه حذف کرد.

۲- ضمیر پیوسته، کار شناسه را در افعال عادی انجام می‌دهد و نمی‌توان جای آن را با اسم یا ضمیر جدا عوض کرد.

[1] left-dislocation

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

۳- گروه اسمی ابتدای جمله (نهاد جمله) با ضمیر متصل مطابقت دارد، نه با شناسهٔ فعل: مانند حسن خوابش می‌آید. بچه ها خوابشان می‌آید. من حیفم می‌آید. او حیفش می‌آید. ما حیفمان می‌آید. ایشان حیفشان می‌آید. در این ساختار، جملهٔ من خنده‌ام می‌آید درست است و *من خنده‌ام می‌آیم نادرست است.

۴- شناسهٔ فعل این جمله ها از نظر صوری سوم شخص مفرد (در مضارع و در ماضی) است؛ ولی در حقیقت شناسه نیست زیرا همیشه ثابت است: حسن حیفش آمد، من حیفم آمد.

۵- جای اجزا این نوع جمله بر خلاف جمله های دیگر قابل تغییر نیست (گاهی ممکن است جای نهاد جدا را تغییر داد).

۶- فعل این جمله ها در زمان‌های مختلف صرف می شود: دارد خوابش می برد. داشت خوابش می برد و شاید خوابش برده باشد. خوابش برده بود. خوابش خواهد برد.

فعل‌ها و اسم‌ها و صفت‌هایی که با هر فعل می‌آید بدین شرح است:

آمدن: دردش می‌آید، حیفش می‌آید، دریغش می‌آید، خوشش آمد، بدش آمد، زورش آمد، خنده‌اش آمد

بودن: سختش بود، سردش بود، گرمش بود، گرسنه‌اش بود، تشنه‌اش بود

بردن: خوابش می‌برد، ماتش برده بود

زدن: خشکش زد، بهتش زد

شدن: سردش شد. گرمش شد. گرسنه‌اش شد. تشنه‌اش شد

گرفتن: دردش گرفت. حرصش گرفت. لجش گرفت. خنده‌اش گرفت. گریه‌اش گرفت

در نهایت، وحیدیان کامیار (۱۳۸۲، ۳۷-۲۸) این ساخت‌ها را با توجه به این نکته که فقط سوم شخص مفرد دارند، آنها را «یک شناسه» می‌نامد و فهرست شش‌تایی ناتل خانلری (۱۳۶۵) را به ۱۵ همکرد فعلی می‌رساند که عبارتند از:

**جدول ۱- همکردهای فعلی مرکب پی بستی**

**Table 1- Collocations of enclitic compound verbs**

| افعال لازم | افعال متعدی |
|---|---|
| آمدن، افتادن، بالا آمدن، بودن، درآمدن، رفتن، شدن، نشستن | زدن، بردن، کردن، گرفتن، برداشتن، کشیدن |

وحیدیان کامیار (۱۳۸۲: ۳۶) همکرد فعلی نشستن را در فهرست این دسته از افعال می‌آورد و برایش مثال عق نشستن: عقم نشست را بیان می‌کند که چنین فعلی در فارسی وجود ندارد. این در حالی است که او برای همکرد فعلی آمدن فهرست باز قائل شده است؛ که به نظر نگارندگان این پژوهش این ادعا نیز نادرست است. زیرا تعداد افعال مرکب پی‌بستی که با آمدن همراه هستند با توجه به کاربردشان نزد گویشوران زبان فارسی، محدود است وآنچه که وحیدیان کامیار (۱۳۸۲: ۳۵) در فهرست می‌آورد شامل مثال‌هایی است که در فارسی معیار وجود ندارد مانند باور آمدن. به نظر نگارندگان این پژوهش، تنها همکردهای فعلی که در حال حاضر می‌توان برایشان فهرست باز قائل شد؛ افعال «شدن» و «گرفتن» هستند، که در فارسی معاصر با استفاده از آنها صورت‌های جدید ساخته می‌شود مانند درس خواندنش گرفت و یک چایی‌مون نشه؟ نکتهٔ مهمی که وحیدیان کامیار (۱۳۸۲: ۳۵) بیان می کند این است که در فهرست همکرد فعلی افتادن فقط اسم‌های خنده، سرفه، گریه، لرز و یاد قرار می‌گیرند. از نظر او، تنها اسمی که با همکرد فعلی افتادن می‌آید، یاد است و مابقی این اسامی یعنی خنده، سرفه، گریه و لرز با همکرد فعلی انداختن همراه می‌شوند و فعل‌های مرکب می‌سازند که پی‌بستی نیستند و خود دارای شناسه‌اند؛ مانند: چرا به گریه‌اش انداختی؟

دامنی و میربلوچ زایی (۱۴۰۰) این ساخت‌ها را با توجه به این‌که همیشه مرکب هستند و معمولا گذرا، «فعل‌های مرکب استثنایی» می‌نامند. به عقیدهٔ ایشان، شخصی بودن این دسته از افعال براساس ساختار جمله قابل تشخیص است.

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

اما از میان دستوریان غیر ایرانی که به این مقوله پرداخته‌اند، شاید پی‌سیکوف[1] (۱۳۸۰: ۷۹-۸۰)، نخستین دستوری شناخته‌شده باشد. او یکی از کاربردهای «ضمیرهای پی‌چسب» را در ساخت عبارات غیر شخصی زبان فارسی می‌داندو جای این نوع ضمیر پی چسبی را بین نام و فعل عنوان می کند. به نظر پیسیکوف این ساخت‌ها رد پای فارسی باستان است بر ساخت های معلوم زبان فارسی. وی مثال‌های زیر را برای تبیین این دسته از افعال می‌آورد:

گشنه‌ام است، گشنه‌ات است، سردش است، گرمت است، یادشان است، بدت می آید، دردش آمد، باورم نمی آید، چه ات است؟، چه‌اش است؟

تکستون[2] (1978) و ویندفور[3] (1979) نیز این ساخت‌ها را از دستهٔ ساخت‌های غیر شخصی قلمداد کرده‌اند که فاعل این جملات پی‌بست ضمیری این افعال است و فعل آن‌ها دارای یک مفعول حرف اضافه‌ای است، مانند از آن خوشم نمی‌آید.

## ٤. افعال مرکب پی‌بستی در آثار زبان‌شناسان ایرانی

از میان زبان‌شناسان ایرانی نیز به افعال مرکب پی بستی هم به‌عنوان ساختی ثانویه و متاثر از ساخت ارگتیو[4] نگریسته‌اند و برخی این دسته از افعال را ترکیبات خاص در نظر می‌گیرند و در قالب ساختی مجزا مورد بررسی قرار می‌دهند:

صادقی و ارژنگ (۱۳۵۸) در بارهٔ این ساخت‌ها چنین می‌آورند که «این جمله ها دارای نهاد نیستند و از این رو جمله‌های غیرشخصی نامیده می شوند. این جمله‌های کوتاه دارای چهار جزء اصلی هستند: اسم (یا صفت) + ضمیر متصل + فعل+ شناسه. شمار این گونه جمله‌ها نسبتا محدود است و نمی‌توان جمله‌های تازه‌ای شبیه آنچه هم اکنون در زبان وجود دارد، ساخت. از نظر ساختمان دستوری این گونه جمله‌ها بر دو دسته‌اند: ۱. جمله‌هایی که ضمیر متصل آنها را نمی‌توان حذف کرد، هرچند در ابتدا چیزی جز ضمیر مفعولی یا متممی نبوده‌اند: خنده‌ام گرفت . این ضمیرها اشخاصی را نشان می‌دهند که فعل مربوط به آنان است. ۲. جمله‌هایی که ضمیر متصل آن‌ها را می‌توان حذف کرد. این جمله‌ها بیشتر با فعل «بودن» ساخته شده‌اند: سردم است . (صادقی و ارژنگ، ۱۳۵۸: ۱۳) بعدها ارژنگ (۱۳۷۲) این گونه فعل‌ها را با عنوان «جمله‌های چهارجزئی» آورده است.

کریمی (۱۳۷۰) نیز از زبانشناسانی است که ساخت‌های ناگذر را نوعی افعال غیر شخصی می‌داند و معتقد است که در ساختی چون سردمه، فعل ما سوم شخص مفرد است، فاعل آشکاری وجود ندارد و فعل نیز قادر به اعطای حالت مفعولی نیست (به نقل از نجفیان و واحدی لنگرودی، ۱۳۸۲).

قمشی (1996) ضمن این‌که این ساختار از مقوله ساخت‌های غیر شخصی فارسی می‌داند آن را دارای یک فاعل تجربه‌گر می‌داند که به‌واسطهٔ یک پی بست ضمیری بر روی عنصر پیش از شناسهٔ فعل به فعل داده می‌شود و حالت برای یا اضافی می‌گیرد. در این ساخت، فعل همواره دارای مطابقهٔ سوم شخص مفرد است. او واژه بست ضمیری این ساخت‌ها را فاعل تجربه‌گر آن‌ها می‌داند.

دبیرمقدم (۱۳۷۴: ۲۸) با نظر صادقی مبنی بر جمله بودن این افعال هم‌نظر است و این ساخت‌ها را «جملات قالبی زبان فارسی» معرفی می‌کند. البته دبیرمقدم (۱۳۶۹:۱۲۰) واژه بست این ساخت‌ها را مضاف‌الیه می‌داند؛ زیرا ژرف ساخت ساخت‌هایی چون لجم گرفت و خوشم آمد را به ترتیب به‌صورت «لج من گرفت» و «خوش من آمد» معرفی می‌کند، که در آن‌ها مطابقهٔ فعل با گروه‌های اسمیِ لج من و خوش من صورت می‌گیرد. وی افعال مرکب پی بستی را جملات تمام وکمالی می‌داند که در آن‌ها جز اسمی فاعل است و قاعدهٔ اجباری مطابقهٔ فعل با فاعل در زبان فارسی نیز این اسم ها را به عنوان فاعل جمله مبنای مطابقه قرار می‌دهد. از نظر او این جملات منجمد و قالبی هستند. در همین امتداد، یوسف (2018:308) نیز از عباراتی چون بیست سالم است، کتاب گیرم نیامد، سردشان است و خوابم برد با عنوان «اصطلاحات

[1] Peisikov
[2] Thackston
[3] Windfuhr
[4] ergative

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

شبه غیرشخصی»[1] یاد کرده است؛ و نمونه‌های آلمانی Mir ist kalt (سردم است) و Mir reicht's (بسم است، برایم کافیست) را هم از همین جنس می‌داند (Mahmoodi-Bakhtiari, 2020:228).

ولی لازم به ذکر است که نغزگوی کهن (۱۳۸۲: ۳۸-۵۷) افعال مرکب پی‌بستی را تأثیر وجود ساخت ارگتیو در فارسی میانه دانسته است و در بحثی پیرامون صرف فعل ماضی متعدی در گویش فارسی دشتی، ابراز می‌کند که این ساخت در فارسی جدید از بین رفته است و تنها در معدودی از افعال به صورت کلیشه بر جای مانده است.

محمودی بختیاری (۱۳۸۳) هم نشان داده است که ساخت‌های مرکب پی‌بستی در فارسی امروز، از بازماندگان ساخت ارگتیو فارسی میانه هستند که بقایای آن در گویش‌های فارسی بیرجندی و دشتی پررنگ‌تر و وسیع‌تر نیز هست.

رضایتی کیشه‌خاله و سبزعلیپور (۱۳۸۶: ۸۹-۱۰۶) نیز به هنگام معرفی ساخت های ارگتیو در تالشی، بدون آنکه اشاره‌ای به بحث مدنظر ما بکنند، در مقابل ساخت‌های ارگتیو تالشی، از افعال یک شخصی بهره می‌برند و به طور تلویحی، برابری دو ساخت را تایید می‌کنند و معتقدند این ضمایر (متصل غیر فاعلی) نیز مانند حالت غیرفاعلی اسم‌ها و ضمایر منفصل مفعولی در برخی از جمله‌ها صرف نظر از زمان و وجه فعلی به‌عنوان عامل (فاعل منطقی) به‌کار می‌روند و مانند شناسه، شخصی و شمار فعل را مشخص می‌کند:

خوشم آمد، خوشت آمد، گرمش است، سردمان نیست

اما آنچه از نظر ایشان، مطالعهٔ این افعال را جذاب می‌کند، توزیع کاربردی آن‌هاست. برای مثال، صورت‌های زیر را در نظر می‌گیریم.

حیفته = حیفِ توست = تو حیفی.  حیفِ سعید است = سعید، حیف است = حیفش است

اما نمی‌توانیم بگوییم:

سعید گشنه (گرسنه) است = سعید گشنه‌اش است = *گشنهٔ سعید است.

یعنی ساختی چون حیف بودن، هم اسم را می‌پذیرد و هم ضمیر را، و این در حالی است که سایر ساخت‌ها الزاماً چنین عمل نمی‌کنند.

رضایتی کیشه‌خاله و سبزعلیپور (۱۳۸۶: ۹۵) نمونهٔ دیگری می آورند، ساخت‌هایی که وابستهٔ اسمی اضافه هم دریافت می‌کنند، مانند:

ادعایش می‌شود ← ادعای تمیزی‌اش می‌شود. یا اینکه تکواژ دستوری می‌پذیرند:

من گرممه، گشنه‌ام هم هست.  آره بابا، بسمونه. زیادی‌مون هم هست.

یا اینکه دچار قلب نحوی می‌شوند:  ازت خوشم نمیاد ← خوشم ازت نمیاد.

ایشان به این نکته اشاره می‌کنند که این ساخت‌ها صیغهٔ امر و ساخت مجهول ندارند و از طرفی این ساخت‌ها را زایا می‌دانند که به طور قیاسی ساخته می‌شوند. از سوی دیگر، نمونه‌هایی هم دارند که دیگر به کار نمی‌روند و مهجورند، مانند غشش آوردن و این مثال را از منطق الطیر عطار می‌آورند:

غشش آوردی و در خون ماندی  وز وجود خویش بیرون ماندی

نجفیان و واحدی لنگرودی (۱۳۸۲: ۲۴-۱۸) در تلاش برای ارائه نوعی دسته‌بندی جدید از ساخت‌های غیرشخصی، ساخت‌های ناگذر را با نام «ساخت‌های غیرشخصی قالبی»، یکی از انواع چهارگانه ساخت‌های غیرشخصی دانسته‌اند (دیگر ساخت‌های این دسته عبارتند از: ساخت‌های غیر شخصی ارتقا، ساخت‌های غیر شخصی مرخم و مجهول غیر شخصی). آن‌ها ساخت‌های غیرشخصی را این گونه معرفی می‌کنند: ساخت غیرشخصی در زبان فارسی به جملاتی اطلاق می‌شود که فاقد فاعل موضوعی (یعنی گروه اسمی که نقش معنایی بپذیرد) باشند. شکل ساختواژی فعل در این ساخت ها مشابه به صیغهٔ سوم شخص مفرد است؛ اما هریک بر شخص معینی دلالت ندارد.

راسخ‌مهند (۱۳۸۶: ۲۴۴- ۲۴۶) به بررسی توزیع پی‌بست‌های مفعولی پرداخته است و جدول (۲) را ارائه نموده است. در سه جایگاه نخست یعنی پس از اسم، حرف اضافه و فعل آن‌ها را قابل حذف می‌داند؛ اما در جایگاه چهارم، بعد از اسم، ضمایر پی‌بستی را غیر قابل حذف می‌داند و مطابق با نظر صادقی آنها را هم مطابقه با نهاد می‌خواند. راسخ مهند دستهٔ چهارم را جزئی از ساختار افعال مرکب پی‌بستی

[1] Quasi-impersonal idioms

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

معرفی می‌نماید. وی معتقد است پی‌بست‌ها در افعال مرکب پی‌بستی رفتاری منحصر به فرد دارند زیرا از طرفی اجباری هستند و از سویی دیگر به همراه اسم یا ضمیر هم‌مرجع خود می‌آیند. راسخ‌مهند (۱۳۸۶: ۲۴۸-۲۴۶) این ساختارها را فعل مرکب می‌خواند و دلایل ذیل را گواه بر ادعای خود می‌آورد؛ الف. این ساخت‌ها در برابر معنای بخش‌پذیر، معنای اصطلاحی دارند. ب. دارای تکیهٔ واحد هستند. ج. پیوستگی واژگانی دارند یعنی نمی‌توان به‌سادگی جزئی را وارد این ساخت‌ها کرد به‌عنوان مثال نمی‌توان گفت *«ماتم زیاد برد». د. قابل تبدیل به مصدر هستند مثلاً می‌توان گفت خوش آمدن. این ساخت‌ها در فرهنگ لغت ثبت شده‌اند. وی این ساخت‌ها را جمله نیز نمی‌داند؛ زیرا معتقد است اولاً بین نهاد و گزاره رابطهٔ منطقی وجود ندارد برای مثال در «خشکم زد» میان نهاد و گزاره ارتباط منطقی برقرار نیست و از سویی دیگر نهاد همیشه سوم شخص مفرد است و هیچ گاه از نظر شخص و شمار تغییر نمی‌کند.

راسخ‌مهند (۱۳۸۶: ۲۳۶- ۲۵۲) با نظر ناتل خانلری (۱۳۶۵) در این مورد که این افعال حالت انفعالی را بیان می‌کنند موافق است؛ اما بر این ویژگی که این افعال فاقد شناسه هستند نقد وارد می‌کند؛ زیرا بر این عقیده است که ناتل خانلری (۱۳۶۵) صورت ماضی این افعال را در نظر گرفته است که سوم شخص ماضی دارای شناسهٔ صفر است؛ اما با در نظر گرفتن صورت مضارع این افعال دارای شناسه هستند و در نتیجه ویژگی فاقد شناسه بودن اعتباری نخواهد داشت.

راسخ‌مهند (۱۳۸۶: ۲۴۱) بر نظرات صادقی نیز نقد وارد کرده است که دقیق به نظر می‌رسد. زیرا از یک سو صادقی این ساخت‌ها را فاقد نهاد می‌داند و از سوی دیگر برای این ساخت‌ها ، شناسه در نظر می‌گیرد، که چنین امری ممکن نیست؛ زیرا شناسه، مطابقهٔ اسم یا ضمیر را با فعل نشان می‌دهد. نقد دیگر این است که نمی‌توان ضمایر را در این دسته از ساخت‌ها حذف کرد در صورت حذف مفهوم و معنای فعل تغییر خواهد کرد؛ زیرا مقصود گوینده از بیان جملهٔ سردم است بیان وضعیت خودش است در صورتی که در جملهٔ سرد است مقصود بیان وضعیت هوا است. بنابراین، راسخ‌مهند (۱۳۸۶: ۲۴۰) وجود ضمایر متصل را در هر دو گروه اجباری می‌داند و موارد زیر را در تعمیم موارد مربوط به افعال پی‌بستی مرکب می‌آورد:

الف. پی‌بست‌ها اجباری هستند و نقش فاعلی دارند.

ب. این ساخت‌ها دارای فعل مرکب‌اند و فعل آن‌ها از نوع فعل ساده نیست.

ج. در این جملات نقش معنایی فاعل، تجربه‌گر است.

د. افعال مرکب پی‌بستی در فرهنگ‌های فارسی باید به‌صورت مصدر مدخل شوند؛ اما در توضیح دستوری هر فرهنگ باید مشخص شود که آن‌ها طبقه‌ای خاص از افعال مرکب‌اند و کاربردی متفاوت دارند. در پژوهش حاضر نیز این افعال براساس تحلیل ارائه‌شده از سوی راسخ‌مهند (۱۳۸۶)، افعال مرکب پی‌بستی در نظر گرفته شده‌اند و با در نظر گرفتن ساختار افعال مرکب به بررسی رفتار صرفی- رده‌شناختی آن‌ها پرداخته شده است. راسخ مهند (۱۳۸۶: ۲۴۴) چهار جایگاه برای ضمایر مفعولی یا پی‌بست‌ها پیشنهاد می‌کند و جدول ذیل را ارائه می‌دهد:

**جدول ۲- جایگاه‌های حضور ضمایر پی‌بستی** (راسخ مهند، ۱۳۸۶: ۲۴۴)

**Table 2- Distribution of enclitic compound verbs** (Rasekh Mahand, 2017:244)

| جایگاه پی‌بست‌ها | مثال | قابل جانشینی با اسم یا ضمیر | همراه اسم یا ضمیر |
|---|---|---|---|
| ساخت اضافی | کتابش، دفترم | + | - |
| پس از حرف اضافه | ازش، بهت | + | - |
| پس از فعل | دیدمش، زدنت | + | + |
| فعل مرکب پی‌بستی | خوشش آمد | - | + |

محمودی بختیاری (228:2020) در بحث پیچیدگی‌های زبان فارسی برای فارسی‌آموزان انگلیسی‌زبان یکی از چالش‌های یادگیری زبان فارسی را افعال مرکب پی‌بستی می‌آورد و آن‌ها را افعال مرکبی معرفی می‌کند که رفتاری متفاوت با دیگر افعال زبان فارسی دارند. افعالی

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

که با فعل‌های «بودن، شدن، آمدن، بردن و گرفتن» ساخته می‌شوند در ساختار جمله‌ای به‌نظر بی‌شخص هستند اما در واقع شخص و شمار آن‌ها به بخش اسمی این افعال می‌پیوندد. کلانتری درونکلا و محمودی بختیاری (۱۴۰۲: ۱۴) با اشاره به پیچیدگی ساختاری افعال مرکب پی‌بستی در زبان فارسی، بر این باورند که آموزش این دسته از افعال در مراحل آغازین زبان‌آموزی بهتر است به‌صورت ضمنی و در قالب فعالیت‌های مرتبط با تقویت مهارت گفتاری ارائه شود. به اعتقاد آنان، آموزش صریح و ساختاری این نوع افعال زمانی مناسب‌تر است که زبان‌آموزان به سطوح پیشرفته‌تر یادگیری زبان دست یافته باشند.

## ۵. توزیع ساختاری و تصریفی افعال مرکب پی‌بستی با نگاهی رده‌شناختی

افعال مرکب پی‌بستی در زبان فارسی به علت شکل تصریف خاصی که برای شش شخص دارند نسبت به دیگر فعل‌ها در این زبان متمایز هستند. این دسته از فعل ها را می‌توان از لحاظ ساختاری و رده‌شناختی مورد بررسی قرار داد و ویژگی‌های ساختاری خاص آن ها را تبیین کرد.

### ۱.۵. ویژگی‌های ساختاری

طبق بررسی انجام‌شده افعال مرکب پی‌بستی با هم‌کردهای فعلی ویژه و محدودی به‌کار می‌روند؛ نمونه‌هایی که در زیر می‌آیند این ساخت‌ها را به تفکیک ارائه می‌کنند. در واقع این محدودیت بر این دسته افعال حاکم است که تنها با همکردهای خاصی ساخته می‌شوند. این فهرست در جدول (۳) آمده است که شامل یازده همکرد فعلی است. همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، افعال مرکب پی‌بستی از لحاظ ساختاری شامل: «اسم/ حاصل مصدر /صفت + ضمیر پی‌بستی+ فعل» است. آنچه که از لحاظ صرفی و رده‌شناختی در پژوهش حاضر مد نظر قرار می‌گیرد. نخست نوع واژگانی است که در ساخت این نوع افعال شرکت دارند؛ افعال پی بستی از لحاظ نوع واژگانی که پیش از ضمیر پی‌بستی می‌آیند به شکل زیر طبقه بندی می‌شوند:

- اسم+ ضمیر پی‌بستی+ فعل: *باکش نیست، بارش نیست، کارت نباشه*
- حاصل‌مصدر+ ضمیر پی‌بستی+ فعل: *گرمیش میشه، تنبلیش میاد*
- صفت+ ضمیر پی‌بستی+ فعل: *گرمم شد، گرسنه‌ام شد*

از سوی دیگر ویژگی‌های استثنایی برخی از این افعال است که جهت تبیین الگوی کاربردی شان حایز اهمیت است. مانند:

- وجود شکل منفی برخی از افعال: بعضی از این افعال فقط شکل منفی دارند و به‌صورت مثبت استفاده نمی‌شوند. نمونه‌هایی از این افعال عبارت‌اند از: ، *سرش نمی‌شود، بچه‌شان نمی‌شود، بارش نبود، پیدایش نبود، باکش نیست، کاریت نباشد، چیزیت نیست.*
- وجود «ی» نکره پس از اسم در افعال: *کاریت نباشه، چیزیت نیست.*
- وجود الزامی یک ظرفیت اسمی: افعال پی‌بستی *سر... شدن/ بار... بودن* حتما با یک ظرفیت اسمی در بند اصلی می‌آید:

*او چیزی سرش نمی‌شود. حرف حساب سرش نمی‌شود. چیزی از فیزیک بارش نیست.*

- وجود فقط یک صورت تصریفی: در میان داده‌های این پژوهش، ساخت‌هایی وجود دارند که زایایی ندارند. برای مثال، ساخت‌های *ماشالاش باشه* و *خوشم باشه* زایایی ندارند و به همین صورت به کار می‌روند، و صرفی متفاوت برای شخص یا زمان جداگانه‌ای ندارند.
- وجود یک صورت تصریفی به‌لحاظ زمان و قطبیت:[1] ساخت‌هایی که صورت مثبت دارند و در عین حال برای شش شخص صرف می‌شوند: «چه خبرته؟!» و «چه خبرشه؟!»
- جابه‌جایی پذیری ضمیر با اسم: فعل «حیف.... بودن» فعلی است که هم با ضمیر پی‌بستی صرف می‌شود و هم با ضمیر و هم با اسم.

[1] polarity

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

*حیفِ علی که عمرش در این کارخانه تلف شد.*

*حیفِ او که عمرش در این کارخانه تلف شد.*

*حیفش است که در این کارخانه بماند.*

این کاربرد از فعل حیف *بودن* را در تقابل با فعل *باک... بودن* می‌توانیم بیاوریم:

*علی باکش نیست./ *باک علی نیست./ *باکِ او نیست.*

*کاریت نباشه /*کاریت نیست*

*یه چیزیش هست / یه چیزیش میشه*

البته باید دقت داشت که ساخت‌هایی ماند *باکم نیست* و *چه خبرشه؟!* بازمانده‌های یک ساخت کهن دستوری هستند. در متون کهن، ساخت x *را* y *است/ بود* داریم که در آن، «بودن» به معنای «داشتن» است، لذا اسم قبل از «را» در آن، نقش فاعلی دارد. مثلا جملهٔ *سمرقند را چهار دروازه بود* یعنی «سمرقند چهار دروازه داشت». نمونهٔ دیگر، این بیت حافظ است:

*مرا عهدی است با جانان، که تا جان در بدن دارم/ هواداران کویش را چو جان خویشتن دارم*

اکنون بر اساس شم زبانی نویسندگان این مقاله و داده‌های *فرهنگ بزرگ سخن*، جدول (۳) همکردهای فعلی افعال مرکب پی‌بستی زبان فارسی را همراه با فهرست کامل این افعال نشان می‌دهد.

**جدول ۳- افعال مرکب پی‌بستی**

**Table 3- Enclitic compound verbs**

| ردیف | هم‌کردهای فعلی | افعال مرکب پی‌بستی |
|---|---|---|
| ۱ | **گرفتن** | خوابم گرفت، غصه‌اش گرفت، لجم گرفت، حرصم گرفت<br>دردم گرفت، کرمش گرفت، ویرش گرفت، شاشش گرفت ، بازیش گرفته<br>شوخیش گرفته، تنگش گرفت، خنده‌اش گرفت، گریه‌اش گرفت، بغضم گرفت |
| ۲ | **زدن** | غیبش زد، خشکش زد، بهتش زد |
| ۳ | **آمدن** | حسودیش میاد، عارم میاد، ننگم میاد، زورم میاد، حیفم میاد<br>تنبلیم آمد، دردم آمد، بدم آمد ،خوشم آمد، قلقلکم میاد، دریغم آمد، خوابم آمد |
| ۴ | **شدن** | رویم نمی‌شود( روم نمیشه)، فراموشم شد، حرفم شد، دعوام شد، دیرم شد،<br>حسودیم شد، چندشم شد، ادعاش میشه، جامون میشه؟ لازمت میشه<br>فهمت شد، معامله شون نشد (همیشه منفی)، بچه شون نمیشه، دستگیرم شد ، زحمتشون میشه، باورم شد، سرم نمیشه،<br>حالیم نمیشه، گرمیش شده، سردیش شده / گرمیش شده / سردیش کرده |
| ۵ | **بردن** | خوابم برد، ماتش برد |
| ۶ | **افتادن** | یادم افتاد |
| ۷ | **رفتن** | یادم رفت |
| ۸ | **بودن و شدن** | سردم است، گرمم است، ۱۰ سالمه / ۱۰ سالم شد<br>چته / چت شد/ چه مرگته / چه مرگت شد/ پیداش شد / ( با بسامد کم) پیداش نیست/باور |
| ۹ | **بودن/شدن/آمدن** | یادت آمد / هست / افتاد<br>باورم نیست / باورم نمیشه/ دردشه سختمه کمشه/ کمش اومد |
| ۱۰ | **بودن /شدن** | سردم شد / سردمه، گرمم شد / گرممه<br>گشنه‌ام شد / گشنمه / زیادته (زیادیته)/ زیادیت میشه<br>چیزیت شده / نه چیزیم نیست/ یه چیزیش هست / یه چیزیش میشه<br>حالیت شد / حالیته/ سختتونه / سختتون میشه<br>خوش خوشانشه / خوش خوشانش شد |
| ۱۱ | بودن | حیفته/ باکش نیست/ بسشه/ از خداشه |

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

جدول (۴) بسامد ساختاری افعال مرکب پی‌بستی را براساس همکردهای فعلی آن‌ها نشان می‌دهد. براساس مشاهدات آورده‌شده در جدول (۴) ۳۹٪ از این افعال با همکرد فعلی شدن ساخته شده‌اند. بعد از فعل شدن همکرد فعلی بودن پربسامدترین همکرد فعلی است.

همانگونه که در جدول (۴) مشاهده می‌شود، پربسامدترین همکردهای فعلی که در ساخت افعال مرکب پی‌بستی در زبان فارسی به‌کار می‌روند، افعال شدن و گرفتن هستند.

**جدول ٤- بسامد نسبی رخداد همکردهای فعلی در افعال مرکب پی‌بستی**

**Table 4- Relative Frequency of Co-event of Enclitic Compound Verbs**

| همکرد فعلی | بسامد | درصد فراوانی نسبی |
|---|---|---|
| شدن و بودن | ۱۰ | ٪۱۴ |
| آمدن | ۱۲ | ٪۱۶ |
| شدن و کردن | ۴ | ٪۶ |
| شدن | ۲۰ | ٪۲۷ |
| گرفتن | ۱۳ | ٪۱۸ |
| زدن | ۳ | ٪۴ |
| بردن | ۲ | ٪۳ |
| افتادن | ۱ | ٪۱ |
| رفتن | ۱ | ٪۱ |
| بودن | ۷ | ٪۱۰ |

## ۲.۵. ویژگی‌های صرفی

براساس آنچه که پیش‌تر آورده شده است. با نگاهی رده‌شناختی می‌توان ویژگی‌های تصریفی افعال مرکب پی‌بستی را مد نظر قرار داد و با توجه به محدودیت‌های حاکم بر این دسته از افعال آن‌ها را تقسیم‌بندی کرد. با توجه به قابلیت صرف‌پذیری این افعال جدول(۵) برای آن‌ها در نظر گرفته شد. و هریک از فعل‌های پی‌بستی با توجه به این نکته که چند صورت از تصریف زمانی را پر می‌کند مورد بررسی قرار گرفته و براین اساس طبقه‌بندی شده است.

در پژوهش حاضر، ۷۳ فعل مرکب پی‌بستی در زبان فارسی مورد بررسی قرار گرفته است و در این بررسی ویژگی‌های این افعال با رویکرد صرفی- رده شناختی مطالعه شده است. ویژگی‌های مورد بررسی عبارتند از:

الف. وجود شکل مثبت و منفی زمان حال برای فعل؛ ب. وجود شکل مثبت و منفی زمان گذشته برای فعل؛ ج. وجود وجه اخباری و التزامی برای افعال؛ د. وجود حالت ایستایی و آغازین برای افعال.

**جدول ٥- نمونه‌ای از بررسی ویژگی‌های رده‌شناختی- صرفی افعال مرکب پی‌بستی**

**Table 5- An example of the analysis of typological–morphological features of enclitic compound verbs**

| ردیف | فعل | حال مثبت | حال منفی | گذشته مثبت | گذشته منفی | اخباری | التزامی | ایستا | آغازی |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۱ | خنده‌اش گرفت | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۲ | گریه‌اش گرفت | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۳ | حسودیش میشه | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۴ | عارم میاد | + | + | + | + | + | + | – | – |
| ۵ | ننگم میاد | + | + | + | + | + | + | – | – |
| ۶ | زورم میاد | + | + | + | + | + | + | – | – |

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

همان‌طور که در جدول (۵) قابل مشاهده است فعل «خنده‌اش گرفت» را می‌توان به‌صورت:

مضارع مثبت و منفی صرف کرد: «خنده‌اش می‌گیرد، خنده‌اش نمی‌گیرد» و البته به‌صورت ماضی مثبت و منفی نیز قابل صرف است: «خنده‌اش گرفت، خنده‌اش نگرفت.» این فعل به‌صورت التزامی نیز موجود است: «نباید خنده‌اش بگیرد.»

برای امتحان نمود ایستایی این فعل، از فعل بودن کمک می‌گیریم و صورت ایستایی آن را می‌سازیم که می‌شود: *خندشه. حالت ایستایی این فعل در زبان فارسی موجود نیست.

برای ساخت آغازین این فعل از فعل «داشتن» استفاده می‌کنیم و ساخت دارد خنده‌اش می‌گیرد را می‌سازیم و مشاهده می‌کنیم که حالت آغازین این فعل موجود است؛ یعنی جملهٔ دارد خنده‌اش می‌گیرد خوش‌ساخت است. در این پژوهش همهٔ افعال جامعهٔ آماری با استفاده از این آزمون بررسی صرفی – رده‌شناختی بررسی شده‌اند و آمار بسامدی افعال مورد بررسی براساس حالت ایستایی و آغازین آن‌ها در جدول (۶) آورده شده است.

**جدول ٦- بسامد حالت معنایی افعال مرکب پی‌بستی**

**Table 6- Frequency of the semantic aspects of enclitic compound verbs**

| حالت معنایی افعال | نمونه | تعداد | درصد |
|---|---|---|---|
| ایستایی – آغازین + | دردش گرفت | ۵۰ | ٪۶۹ |
| ایستایی – آغازین – | بچه‌اش نمی‌شود | ۵ | ٪۷ |
| ایستایی + آغازین + | تشنه‌ام است/ تشنمه | ۱۴ | ٪۱۷ |
| ایستایی + آغازین – | کمش است/ کمشه | ۴ | ٪۷ |

همان‌گونه که در جدول (۶) مشاهده می‌شود ۶۹٪ افعال مرکب پی‌بستی حالت ایستایی ندارند و آغازین مثبت هستند. از لحاظ ساختاری رفتار افعال کنشی را نشان می‌دهند و این در حالی است که از لحاظ معنایی مانند افعال ایستایی حالت یا صفتی را توصیف می‌کنند مانند: غصه‌ام گرفت، خنده‌ام گرفت و گریه‌ام گرفت که حالت‌های روحی را در فرد توصیف می‌کنند. تقریباً صدر در صد افعال مرکب پی‌بستی که با همکرد فعلی «گرفتن» ساخته می‌شوند شکل ایستایی ندارند؛ اما از لحاظ معناشناختی مانند افعال ایستایی ایفای نقش می‌کنند. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده ۹۹٪ این افعال وجه التزامی دارند و تنها فعلی که صورت التزامی ندارد، فعل *چه مرگ .... بودن* است. از جمله افعال مرکب پی‌بستی دیگری که رفتار رده‌شناختی متفاوتی نسبت به دیگر افعال دارد. فعل *پیدا.... نبودن* است که شکل مثبت گذشته و حال ندارد و همچنین، حالت آغازین هم ندارد. از سوی دیگر حالت آغازین «پیدا .....شدن» هم به‌صورت مثبت و هم منفی چه در گذشته و چه در زمان حال وجود دارد. یکی دیگر از موارد استثنایی فعل«از خدا....بودن» است که جزء حرف اضافه‌ای دارد و از لحاظ ساختاری کاملاً متفاوت با دیگر افعال است و حالت آغازین نیز ندارد. از ۷۳ فعل مورد بررسی تنها ۸ فعل *گرمم است، سردم است، تشنه‌ام است، گرسنه‌ام است، حالیم است، ده سالم است، دردش گرفت* و *یادم آمد*، هر هشت قسمت جدول تصریف را پر می‌کنند که ۵ فعل از این دسته، در ساختارشان صفت به کار رفته و صفت‌ها، حسی و غیر انتزاعی هستند: «گرم، سرد، تشنه، گرسنه، ده ساله.»

از سوی دیگر، بررسی این افعال نشان داده است که هیچ‌یک از افعال مرکب پی‌بستی صورت مجهول ندارند. این محدودیت را می‌توان چنین تبیین کرد که ۹۵٪ افعال مرکب پی‌بستی برای توصیف حالت روانی یا حواس فیزیکی در انسان به‌کار می‌رود و از لحاظ معناشناختی کنشی نیستند و افعال غیر کنشی اغلب ناگذرهستند در نتیجه این محدودیت ساختاری و معناشناختی بر افعال مرکب پی‌بستی حاکم است.

## ٦. خلاصه و نتیجه‌گیری

افعال مرکب پی‌بستی در زبان فارسی در این مقاله با رویکرد صرفی- رده‌شناختی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نخستین نتیجهٔ به‌دست‌آمده از بررسی این دسته از افعال فارسی معیار این بوده است که تعداد این افعال محدود و معدود است. در مجموع حدود ۷۳ فعل مرکب پی‌بستی

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

زبان فارسی در پژوهش حاضر یافت شده و جامعهٔ آماری این مطالعه را تشکیل داده است . این فهرست منهای فعل *راغ.... گرفتن* است که از افعال پی‌بستی قدیمی است و دیگر در فارسی کاربردی ندارد و در *فرهنگ بزرگ سخن* مدخلی برای آن در نظر گرفته شده است. دو مورد از افعال مورد بررسی، یعنی *دیر ... بودن* و *خسته ... بودن* را نیز به دلیل بسامد کم و عدم کاربرد در فارسی رسمی و معیار، از فهرست این دسته افعال حذف نمودیم. در پژوهش حاضر ابتدا این دسته از افعال با توجه به همکردهای فعلی سازنده‌شان طبقه‌بندی شدند. سپس از لحاظ رده‌شناختی و وجود صورت‌های مثبت و منفی گذشته و حال و وجه و نمود اخباری و التزامی، آغازین و ایستایی بودن‌شان بررسی شدند. طبق بررسی انجام‌شده فعل‌های *شدن*، *گرفتن* و *بودن* به ترتیب پربسامدترین همکردهای فعلی به‌کاررفته در ساختار این دسته از افعال فارسی است. ۸۶٪ از افعال مرکب پی‌بستی، آغازین- مثبت هستند که از لحاظ رده‌شناختی - زبانی این ویژگی قابل تأمل و متمایزکننده است. از سوی دیگر، این افعال آغازین برای توصیف حالات در فرد به‌کار می‌روند که در واقع به‌صورت معمول توسط افعال ایستایی بیان می‌شوند به عبارت دیگر، افعال مرکب‌پی‌بستی که حالت آغازین دارند کاربردی مشابه با افعال ایستایی دارند. بیش از ۹۵٪ افعال مرکب پی‌بستی وجه اخباری و التزامی دارند و شکل منفی و مثبت گذشته و حال را هم دارا هستند. در این میان، ساختار *چه مرگ.... بودن* وجه التزامی ندارد و *پیدا .... نبودن* شکل مثبت گذشته و حال را ندارد. با توجه به بررسی آماری صورت‌گرفته ۸۵٪ از افعال مرکب پی‌بستی رفتارهای معنایی یکسانی دارند و از لحاظ رده‌شناختی هماهنگ و یکنواخت هستند؛ به‌عنوان مثال، افعال حسی مانند *سرد ... بودن*، *گرم ... بودن*، *گرسنه ... بودن* و *تشنه ...بودن* کاملا ساختارها و وجوه یکسانی دارند و هم شکل آغازین دارند و هم شکل ایستایی. این ویژگی خود می‌تواند نشان‌گر این رهنمود آموزشی باشد که در تدریس این دسته از افعال، می‌شود به این ویژگی مشترک توجه کرد و افعال مرکب پی‌بستی مشابه (در رفتار صرفی رده‌شناختی) را ابتدا در بخش‌بندی درسی مطرح کرد. سپس، می‌توان با توجه به ضرورت و نیازسنجی فعل‌هایی از این دسته را که رفتار صرفی- رده‌شناختی متفاوتی دارند، تدریس کرد. لذا می‌شود گفت آنچه که در تحقیقات آتی می‌تواند دربارهٔ این افعال مورد بررسی قرار بگیرد چگونگی استفاده از ویژگی‌های صرفی- رده‌شناختی این دسته از افعال زبان فارسی در حوزهٔ تالیف کتب آموزش زبان فارسی و تدریس این دسته از افعال زبان فارسی است.

## منابع فارسی


احمدی گیوی، حسن. (۱۳۸۰). *دستور تاریخی فعل*. نشر قطره.

احمدی گیوی، حسن و حسن انوری. (۱۳۷۸). *دستور زبان فارسی ۱* (ویرایش دوم). فاطمی.

ارژنگ، غلامرضا. (۱۳۷۲). *دستور زبان فارسی امروز*. نشر قطره.

بیهقی، ابوالفضل. (۱۳۸۸). *تاریخ بیهقی*. تصحیح و توضیح محمّدجعفر یاحقی و مهدی سیدی. سخن.

پی سیکوف، ساموئیلوویچ. (۱۳۸۰). *لهجهٔ تهرانی*. ترجمهٔ محسن شجاعی. فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

جعفری، فاطمه. (۱۳۹۲). *دستورکاربردی*. دانشگاه تهران.

جمالزاده، سید محمدعلی. (۱۳۴۱). *فرهنگ لغات عامیانه*. به کوشش محمدجعفر محبوب. فرهنگ ایران زمین.

دامنی، سعید، و اسحاق میربلوچ زایی. (۱۴۰۰). بررسی افعال استثنایی مرکب و راه تشخیص آن در جمله. *پژوهش‌های دستوری و بلاغی* ۲۰، ۱۶۷-۱۴۹. doi: 10.22091/jls.2022.7616.1348

دبیرمقدم، محمد (۱۳۶۹). پیرامون -را در زبان فارسی. *زبانشناسی* ۱،۲ -۶۰

دبیرمقدم، محمد (۱۳۷۴). فعل مرکب در زبان فارسی. *زبانشناسی* (۲-۱) ۱۲، ۲-۴۶.

راسخ‌مهند، محمد (۱۳۸۶). توصیف افعال مرکب پی‌بستی در زبان فارسی و شیوه ضبط آنها در فرهنگ‌ها. *فرهنگ‌نویسی (ویژه‌نامهٔ نامهٔ فرهنگستان)* ۱، ۲۳۶-۲۵۲

رضایتی کیشه‌خاله، محرم؛ و جهاندوست سبزعلیپور. (۱۳۸۶). ساخت ارگتیو در گویش تاتی خلخال. *ادب پژوهی* ۱، ۸۹-۱۰۶.

سعدی شیرازی، مصلح‌الدین . (۱۳۸۵) .*گلستان*. تصحیح محمدعلی فروغی (چاپ اول). هرمس.

شریعت، محمّدجواد. (۱۳۷۱). *دستور زبان فارسی* (چاپ پنجم). اساطیر.

شفایی، احمد. (۱۳۶۲). *مبانی علمی دستور زبان فارسی امروز*. نوین.

فرشیدورد، خسرو. (۱۳۴۸). *دستور امروز*. بنگاه مطبوعاتی صفی علیشاه.

فرشیدورد، خسرو. (۱۳۵۱). کلمهٔ مرکب و تشخیص آن در زبان فارسی. *مجموعه سخنرانی‌های دومین کنگرهٔ تحقیقات ایرانی*، به کوشش حمید زرین‌کوب (صفحات ۱۸۳-۱۹۸). دانشگاه مشهد.

فرشیدورد، خسرو. (۱۳۸۴). *دستور مفصل امروز* (چاپ دوم). سخن.

عطار، فریدالدین. (۱۳۷۰). *منطق‌الطیر*. به کوشش محمود عابدی و تقی پورنامداریان. سمت.

صادقی، علی‌اشرف و غلامرضا ارژنگ. (۱۳۵۸). *دستور سال دوم آموزش متوسطه عمومی رشتهٔ فرهنگ و ادب*. سازمان کتاب‌های درسی ایران.

کلانتری درونکلا، راحله و بهروز محمودی بختیاری. (۱۴۰۲). بررسی افعال مرکب پی‌بستی در منابع آموزش زبان فارسی. *پژوهش‌های زبان‌شناسی: نظریه و کاربرد* (۲)۲، ۱-۱۷. 10.22034/JLS.2024.140789.1073

کریمی، سیمین (۱۳۷۰). نقدی بر مقاله پیرامون -را در زبان فارسی. *زبانشناسی ۸*، ۲۳-۴۱

محمودی بختیاری، بهروز. (۱۳۸۳). *نظام حالت در زبان‌های ایرانی غربی: پژوهشی رده‌شناختی*. رسالهٔ دکتری زبانشناسی، دانشگاه علامه طباطبایی.

ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۶۵). *تاریخ زبان فارسی (جلد ۲)*. نشر نو.

نجفیان، آرزو و محمدمهدی واحدی لنگرودی. (۱۳۸۲). دسته‌بندی ساخت‌های غیرشخصی در زبان فارسی. *رشد آموزش ادب فارسی ۶۷*، ۱۸-۲۴.

نجفی، ابوالحسن. (۱۳۷۸). *فرهنگ اصطلاحات عامیانه*. نیلوفر.

نغزگوی کهن، مهرداد. (۱۳۸۲). دستگاه فعل در گویش دشتی با نگاهی به فارسی میانه، جدید و نو. در امید طبیب‌زاده، (گردآورنده)، *جشن‌نامهٔ دکتر علی اشرف صادقی* (صفحات ۳۸-۵۷). هرمس.

وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۸۲). فعل‌های یک شناسه. *نامهٔ فرهنگستان ۲*، ۲۹-۳۷.

وحیدیان کامیار، تقی و غلامرضا عمرانی. (۱۳۹۲). *دستور زبان فارسی ۱*. سمت.

## References

Ahmadi-Givi, H. (2001). *Dastūr-e Tārikhī-ye Fe'l* [Historical Grammar of the Verb]. Nashr-e Qatreh. [In Persian]

Ahmadi-Givi, H., & Anvari, H. (1999). *Dastūr-e Zabān-e Fārsī 1* [Persian Grammar 1] (2nd ed.). Fatemi. [In Persian]

Arzhang, G. R. (1993). *Dastūr-e Zabān-e Fārsī-ye Emrūz* [Modern Persian Grammar]. Nashr-e Qatreh. [In Persian]

Attar, F. (1991). *Manteq al-Ṭayr* [The Conference of the Birds]. Edited and annotated by M. Abedi & T. Pournamdarian. SAMT. [In Persian]

Dabir-Moghaddam, M. (1990). On the Particle '*rā*' in the Persian Language. *Linguistics 1*, 2–60. [In Persian]

Dabir-Moghaddam, M. (1995). The Compound Verb in Persian. *Linguistics 12*(1–2), 2–46. [In Persian]

Damani, S., & Mirboluchzehi, E. (2021). Investigating Exceptional Compound Verbs and Their Identification in Sentences. *Journal of Grammatical and Rhetorical Research 20*, 149–167. [In Persian]

Farshadvard, K. (2005). *Dastūr-e Mofaṣṣal-e Emrūz* [Detailed Modern Grammar] (2nd ed.). Sokhan. [In Persian]

Farshidvard, K. (1969). *Dastūr-e Emrūz* [Today's (Persian) Grammar]. Bongah-e Matbu'ati-ye Safi Ali-Shah. [In Persian]

Farshidvard, K. (1972). The Compound Word and Its Identification in Persian. In H. Zarrinkoob (Ed.), *Proceedings of the Second Congress of Iranian Studies* (pp. 183–198). University of Mashhad. [In Persian]

Ghomeshi, J. (1996). *Projection and Inflection: A Study of Persian Phrase Structure*. Ph.D. Dissertation of Linguistics, University of Toronto.

Jafari, F. (2013). *Dastur-e karbordi*. University of Tehran Press. [In Persian]

Jamalzadeh, S. M. A. (1962). *Farhang-e Loghāt-e Āmīyāneh* [Dictionary of Colloquialisms]. Compiled by M. J. Mahjub. Farhang-e Irān Zamin. [In Persian]

Kalantari Daroonkola, R., & Mahmoudi Bakhtiari, B. (2023). *Barrasi-ye af'āl-e morakkab-e pey-basti dar manābe'-e*

*āmuzeš-e zabān-e fārsi* [A study of phrasal compound verbs in Persian language teaching resources]. *Pazhuhesh-hā-ye Zabān-shenāsi: Nazariyeh va Kārbord (Linguistic Research: Theory and Application) 2*(2), 1–17. [In Persian]

Karimi, S. (1991). A Critique of the Article 'On the Particle *rā* in the Persian Language'. *Linguistics 8*, 23–41. [In Persian]

Mahmoodi-Bakhtiari, B. (2004). *The Case System in Western Iranian Languages: A Typological Study*. Ph.D. dissertation, Allameh Tabataba'i University. [In Persian]

Mahmoodi-Bakhtiari, B. (2020). Second language grammar: Challenges in grammar for English-speaking learners. In P. Shabani-Jadidi (Ed.), *The Routledge handbook of second language acquisition and pedagogy of Persian* (pp. 220–234). Routledge.

Naghzguy-e Kohan, M. (2003). The Verbal System in the Dashti Dialect with Reference to Middle, New, and Modern Persian. In O. Tabibzadeh (Ed.), *Festschrift for Dr. Ali Ashraf Sadeghi* (pp. 38–57). Hermes. [In Persian]

Najafi, A. H. (1999). *Farhang-e Eetelāhāt-e Āmīyāneh* [Dictionary of Colloquialisms]. Nilufar. [In Persian]

Najafian, A., & Vahedi Langarudi, M. M. (2003). Categorization of Impersonal Constructions in Persian. *Roshd-e Āmūzesh-e Adab-e Fārsī 67*, 18–24. [In Persian]

Natel Khanlari, P. (1987). *Tārikh-e Zabān-e Fārsī* [History of the Persian Language] (Vol. 2). Bonyad-e Farhang-e Iran. [In Persian]

Pisikov, L. S. (1960). *Lahje-ye Tehrāni* [Tehrani Dialect]. Translated by M. Shojaei. Farhangestān-e Zabān va Adab-e Fārsī. [In Persian]

Rasekh-Mahand, M. (2007)Description of Postverbal Compound Verbs in Persian and Their Transcription Methods in Dictionaries. *Special Issue of Nameh-ye Farhangestan 1*, 236–252. [In Persian]

Rezayati-Kishehkhaleh, M., & Sabzalipur, M. (2007). Ergative Structure in the Tatakhi Dialect of Khalkhal. *Adab Pazhouhi 1*, 89–106. [In Persian]

Saadi, M. (2006). *Golestān* [The Rose Garden]. Edited by M. A. Foroughi (1st ed.). Hermes [In Persian]

Sadeghi, A. A., & Arzhang, G. R. (1979). *Dastūr-e Sāl-e Dovvom-e Āmūzesh-e Motavasseteh* [Second Year Secondary Education Grammar] (General Stream, Culture and Literature). Sāzmān-e Ketābhā-ye Darsi Iran. [In Persian]

Shafaei, A. (1983). *Mobāni-ye Elmi-ye Dastūr-e Zābān-e Fārsī-ye Emrūz* [Scientific Foundations of Modern Persian Grammar]. Novin.

Shari'at, M. J. (1992). *Dastūr-e Zabān-e Fārsī* [Persian Grammar] (5th ed.). Asātir. [In Persian]

Thackston, W. M. (1978). *An Introduction to Persian*. Iranian Center for the Study of Civilizations, Near Eastern Department at Harvard.

Vahidiyan Kamyar, T, Gh. Omrani (2007). *Dastur-e Zabān-e Fārsi 1*. SAMT. [In Persian]

Vahidiyan Kamyar, T. (2004). Fe'l-hā-ye Yek-shenāseh. *Nāmeh-ye Farhangestān 6*, 29–37. [In Persian]

Windfuhr, G. (1979). *Persian Grammar: History and State of Its Study*. Mouton Publishers.

Yousof. S. (2018). *Persian: A Comprehensive Grammar*. Routledge.

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

## پیوست

| ردیف | ساخت | حال مثبت | حال منفی | گذشته مثبت | گذشته منفی | اخباری | التزامی | ایستا | آغازین |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | گرفتن | | | | | | | | |
| ۱ | دردش گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۲ | ویرش گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۳ | کرمش گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۴ | شاشش گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۵ | لجم گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۶ | حرصم گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۷ | شوخیش گرفته | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۸ | تنگش گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۹ | خنده‌اش گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۱۰ | گریه‌اش گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۱۱ | غصه ام گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۱۲ | خوابم گرفت | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۱۳ | دردش گرفت/ دردشه | + | + | + | + | + | + | + | + |
| | آمدن | | | | | | | | |
| ۱۴ | عارم میاد | + | + | + | + | + | + | + | + |
| ۱۵ | ننگم میاد | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۱۶ | زورم میاد | + | + | + | + | + | + | _ | _ |
| ۱۷ | تنبلیم میاد | + | + | + | + | + | + | _ | _ |
| ۱۸ | دردم آمد | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۱۹ | بدم آمد | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۲۰ | خوشم آمد | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۲۱ | قلقلکم میاد | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۲۲ | دریغم آمد | + | + | + | + | + | + | _ | _ |
| ۲۳ | یادم آمد | + | + | + | + | + | + | + | + |
| ۲۴ | خوابم آمد | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۲۵ | کمش آمد | + | + | + | + | + | + | + | + |
| | زدن | | | | | | | | |
| ۲۶ | غیبش زد | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۲۷ | بهتش زد | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۲۸ | خشکش زد | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| | بردن | | | | | | | | |
| ۲۹ | ماتش برد | + | + | + | + | + | + | _ | + |
| ۳۰ | خوابش برد | + | + | + | + | + | + | _ | + |

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

| ردیف | ساخت | حال مثبت | حال منفی | گذشته مثبت | گذشته منفی | اخباری | التزامی | ایستا | آغازین |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | شدن | | | | | | | | |
| ۳۱ | گرمیش شده | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۳۲ | سردیش شده | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۳۳ | فراموشم شد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۳۴ | حرفم شد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۳۵ | دعوام شد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۳۶ | دیرم شد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۳۷ | روم نمیشه | + | + | + | + | + | + | – | – |
| ۳۸ | حسودیم شد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۳۹ | چندشم شد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۴۰ | ادعاش میشه | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۴۱ | جامون میشه | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۴۲ | زیادیت میشه | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۴۳ | پیداش میشه | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۴۴ | غصه‌ام شد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۴۵ | لازمت شد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۴۶ | فهمت شد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۴۷ | معامله‌شون نشد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۴۸ | بچه‌شون نمیشه | + | + | + | + | + | + | – | – |
| ۴۹ | دستگیرم شد | + | + | + | + | + | + | – | + |
| ۵۰ | زحمتشون میشه | + | + | + | + | + | + | – | + |
| بودن | | | | | | | | | |
| ۵۱ | پیداش نیست | + | + | + | + | – | + | + | – |
| ۵۲ | کمشه | + | + | + | + | + | + | + | + |
| ۵۳ | حیفته | – | + | + | + | + | + | + | + |

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

| ردیف | ساخت | حال مثبت | حال منفی | گذشته مثبت | گذشته منفی | اخباری | التزامی | ایستا | آغازین |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۵۴ | باکش نیست | _ | + | + | + | + | + | + | + |
| ۵۵ | از خداشه | _ | + | + | + | + | + | + | + |
| ۵۶ | بسشه | _ | + | + | + | + | + | + | + |
| ۵۷ | کاریت نباشه | _ | _ | + | _ | – | – | + | – |
| | کردن/ شدن | | | | | | | | |
| ۵۸ | گرمیش کرده | + | – | + | + | + | + | + | + |
| ۵۹ | سردیش کرده | + | – | + | + | + | + | + | + |
| ۶۰ | گرمیش شده | + | – | + | + | + | + | + | + |
| ۶۱ | سردیش شده | + | – | + | + | + | + | + | + |
| | بودن/شدن | | | | | | | | |
| ۶۲ | تشنمه | + | + | + | + | + | + | + | + |
| ۶۳ | گشنمه | + | + | + | + | + | + | + | + |
| ۶۴ | یه چیزیش هست | + | + | + | _ | – | + | – | + |
| ۶۵ | یه چیزیش میشه | + | + | + | + | – | + | – | + |
| ۶۶ | سردمه | + | + | + | + | + | + | + | + |
| ۶۷ | گرممه | + | + | + | + | + | + | + | + |
| ۶۸ | چه مرگته؟ | + | + | _ | + | + | + | + | + |
| ۶۹ | ده سالمه | + | + | + | + | + | + | + | + |
| ۷۰ | حالیمه | + | + | + | + | + | + | + | + |
| ۷۱ | باورم میشه | + | + | + | + | + | + | + | + |
| | افتادن | | | | | | | | |
| ۷۲ | یادم افتاد | + | + | + | + | _ | + | – | + |
| | رفتن | | | | | | | | |
| ۷۳ | یادم رفت | + | + | + | + | + | + | + | + |

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941

https://doi.org/10.22108/jrl.2026.147919.1941